

PROF. FELIKS CZYŻEWSKI
JAKO BADACZ POGRANICZA
POLSKO-WSCHODNIOŚLAWIAŃSKIEGO

AGNIESZKA GORAL

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

PROF. FELIKS CZYŻEWSKI AS A RESEARCHER OF THE POLISH-EAST SLAVIC BORDERLAND. A review of: Dudek-Szumigaj, Agnieszka, ed. *Language and Culture of the Borderland. A Collective Volume Dedicated to Prof. Feliks Czyżewski on the 45th Anniversary of His Scholarly and Educational Activities*. Warsaw: Stowarzyszenie Współpracy Polska – Wschód, 2019. ISBN 978-836-3554-44-6, 132 pp. [In Polish: Dudek-Szumigaj, Agnieszka, red. *Język i kultura pogranicza. Profesorowi Feliksowi Czyżewskiemu w 45-lecie pracy naukowej i dydaktycznej*. Warszawa: Stowarzyszenie Współpracy Polska – Wschód, 2019.]

Keywords: Feliks Czyżewski, Polish-East Slavic borderland, Polish dialectology, dialect, Slavic studies

W 2017 r. profesor Feliks Czyżewski, znany i ceniony językoznawca, dialektolog, onomasta, polonista i slawista, zawodowo związany z Uniwersytetem Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, obchodził w Liceum Ogólnokształcącym im. W. Zawadzkiego w Wisznicach jubileusz 45-lecia pracy naukowej i dydaktycznej. Z tej okazji zorganizowano sesję naukową pt. *Język i kultura pogranicza*, w której uczestniczyło lubelskie środowisko naukowe, przedstawiciele władz samorządowych, studenci, uczniowie oraz przyjaciele i bliscy Jubilata.

Pokłosiem tego wydarzenia jest zbiór materiałów poświęconych sylwetce Profesora oraz wybranym aspektom z zakresu badań na terenach pogranicznych (Dudek-Szumigaj 2019). Tom, obejmujący łącznie siedem teksów o różnym charakterze, otwiera *Słowo o Jubilacie* autorstwa A. Dudek-Szumigaj, w którym Autorka omawia życiorys naukowy prof. F. Czyżewskiego, jego zainteresowania badawcze i najważniejsze osiągnięcia naukowe, drogę kariery na UMCS, pełnione funkcje w gremiach naukowych, nagrody i wyróżnienia, jak również działalność popularyzatorską i organizatorską. Uzupełnieniem tych informacji jest rozdział pt. *Biogram*

naukowy prof. dr hab. Feliksa Czyżewskiego tej samej autorki, jak również artykuł *Aspekty slawistyczne w badaniach prof. Feliksa Czyżewskiego* M. Olejnika.

Materiały prezentujące życiorys, dorobek i osiągnięcia Profesora stanowią unikatowe źródło wiedzy zarówno o Jubilacie, jak i historii lubelskiej slawistyki w szerszym kontekście. Już najstarsze dane z okresu lat szkolnych wskazują na silne związki slawisty z Lubelszczyzną: Profesor ukończył Szkołę Podstawową im. T. Kościuszki w Łomazach, następnie kształcił się w męskim I Liceum Ogólnokształcącym im. T. I. Kraszewskiego w Białej Podlaskiej, by stopień magistra uzyskać na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Znamienne, że pracę magisterską również poświęcił swoim rodzinnym stronom: gwarze osady Łomazy w ujęciu pokoleniowym.

Tematyce regionalnej pozostał wierny do końca swojej kariery naukowej. Jako językoznawcę pasjonowały go zjawiska lingwistyczne na terenach, które znał od dzieciństwa i których bogactwo nie zostało dotąd wystarczająco opisane w literaturze naukowej. Badaniom dialektologicznym Profesor poświęcił kilkadziesiąt lat, a ukończenie studiów polonistycznych było dopiero ich początkiem. Kontynuował je pracując nad rozprawą doktorską pt. *Gwary ludowe byłego powiatu włodawskiego*, broniąc habilitacji pt. *Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podlasia*, uczestnicząc w licznych projektach badawczych. Pokłosem jego wielokierunkowej aktywności naukowej (którą trudno tutaj opisać całościowo) jest również bogaty, liczący – jak czytamy w końcowej partii monografii – ponad 200 pozycji dorobek obejmujący monografie autorskie, redakcje książek, artykuły naukowe (ponad 130), recenzje, teksty publicystyczne i popularnonaukowe, streszczenia, tezy, sprawozdania, omówienia i polemiki, opracowania bibliograficzne, indeksy haseł słownikowych i terminów gramatycznych, wstępy do monografii, bibliografie znanych slawistów i uczonych, noty.

Innym, ważnym czynnikiem, który – jak się wydaje – w dużym stopniu wpływał na Profesora było jego zakorzenienie w polskiej tradycji slawistycznej. Związki ze środowiskiem lubelskim były oczywiste: jako absolwent UMCS, a od 1975 r. – asystent w Zakładzie Filologii Słowiańskiej uczelni uczył się od najlepszych, najbardziej cenionych językoznawców, między innymi prof. Pawła Smoczyńskiego, prof. Leona Kaczmarka, prof. Teresy Skubalanki, prof. Stefana Warchoła, prof. Józefa Kani. Na późniejszym etapie, na skutek ewolucji poglądów i metod naukowych, wektory badań profesora oscyływały w kierunku kognitywizmu oraz lubelskiej szkoły etnolingwistycznej prof. Jerzego Bartmińskiego. Ujęcie języka w kontekście kultury, uwzględnienie w badaniach szeregu czynników ekstralingwistycznych, pozwoliło

Profesorowi znacznie poszerzyć badania dialektologiczne, wpisując je w warunki pogranicza etniczno-kulturowo-językowego.

Nawet pobieżna analiza dorobku naukowego prof. Czyżewskiego dowodzi, że to właśnie pogranicze, a właściwie człowiek na pograniczu, fascynowały go już na początkowym etapie jego dociekań naukowych. Różnorodność językową i kulturową badanych terenów sławista ujmował z wielu perspektyw: pod kątem bilingwizmu oraz w kontekście gwar niejednorodnych (przejściowych i mieszanych), wobec osiągnięć polskiej i wschodniosłowiańskiej dialektologii synchronicznej i diachronicznej, przy uwzględnieniu elementów folkloru, socjolingwistyki i historii opisywanego obszaru. W warunkach pogranicza, prowadzone przez lingwistę badania (z zakresu antroponimii, toponimii i zoonimii) obarczone były wysokim ryzykiem błędu, związanym nie tylko z charakterem materiału źródłowego (uwarunkowanym różnymi wpływami), ale także z wielością stanowisk badawczych, reprezentowanych przez przedstawicieli różnych środowisk naukowych (także poza granicami kraju).

Z drugiej strony, życiorys naukowy Profesora dowodzi jego otwartości na kontakty z badaczami pracującymi w innych ośrodkach naukowych. Ważnym punktem w biografii sławisty jest jego staż (w 1979 r.) na Uniwersytecie Łódzkim u profesora Karola Dejny, jednego z najwybitniejszych polskich dialektologów. Konsultacje z cenionym i doświadczonym naukowcem, autorem monografii o gwarach ukraińskich Tarnopolszczyzny (Dejna 1957) oraz dwutomowej monografii poświęconej pograniczu polsko-czeskiemu (Dejna 1951–1952), a przede wszystkim pracy *Dialekty polskie* (Dejna 1973), pozwoliły mu na wypracowanie właściwej metodologii badania materiałów gwarowych, uwzględniającej paralelny opis gwar polskich i ukraińskich metodą tzw. mapowania, pozwalającą na prezentację i analizę elementów gwarowych, będących rezultatem ewolucji językowej oraz powstałych w wyniku interferencji językowych.

Z łódzkim ośrodkiem sławistycznym Profesor był związany w ciągu całej kariery zawodowej – kariery, która nabrała rozpędu zwłaszcza po publikacji w 1986 r. *Atlasu gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* – jednego z najważniejszych pozycji w dorobku profesora. Atlas zyskał rozgłos w Polsce i za granicą (czego dowodzi publikacja kilkunastu recenzji), a jego autor otrzymał nagrodę Ministra Szkolnictwa Wyższego oraz stał się szeroko znany nie tylko w środowisku sławistycznym.

Zasługi prof. F. Czyżewskiego na polu badań dialektologicznych i sławistycznych, kontakty z innymi ośrodkami językowymi oraz instytucjami nauki i kultury, jednostkami samorządu terytorialnego, szkołami, organizacjami pozarządowymi, działalność popularyzatorska, kształcenie studentów oraz kadry dydaktycznej, opiniowanie w przewodach doktorskich i habilitacyjnych, aktywność społeczna organizacyjna znacznie wykraczają poza ramy

niniejszej publikacji. Osiągnięcia te doceniły liczne gremia, przyznając Profesorowi nagrody i wyróżnienia za dorobek naukowy, dydaktyczny, w tym także – ogólnopolskie (w 2015 r. otrzymał odznakę honorową *Zasłużony dla kultury polskiej*, przyznaną przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego). Warto jednak podkreślić jeszcze jeden aspekt działalności Profesora, może niekiedy zapominany lub pomijany: to właśnie profesor Czyżewski ukształtował i wypracował markę utworzonych jeszcze w ubiegłym wieku dzięki staraniom między innymi prof. Michała Łesiowa, studiów ukrainistycznych na UMCS w Lublinie. To właśnie dzięki prof. F. Czyżewskiemu oraz kierowanemu przez niego przez lata Zakładowi Katedry Ukraińskiej lubelska ukrainistyka wykształciła kilka pokoleń ukrainistów, stając się prężnym – i jednym z niewielu w Polsce – ośrodkiem badań nad językiem i literaturą Ukrainy, a także polsko-ukraińskimi kontaktami kulturowymi.

Drugą część prezentowanej monografii stanowi cykl artykułów naukowych poświęconych wybranym aspektom badań obszarów pogranicznych. Część tę otwiera tekst *Pogranicze z perspektywy historyka* Henryka Gmitterka, w którym autor analizuje kategorię tzw. pogranicza etnicznego. W ramach tej kategorii opisowi podlegają grupy etniczne lub narodowościowe stykające się ze sobą i prezentujące swój własny, unikalny dorobek kulturowy, przejawiający się w języku, tradycji, zwyczajach, obyczajach, religii, kultury pracy i życia codziennego. Jak dowodzi badacz, kultura pogranicza etniczno-kulturowego tworzy zazwyczaj typ człowieka pogranicza, jako że transgraniczność kształtuje specyficzną tożsamość pograniczną. Z czasem na pograniczu zacierają się różnice w modelach życia mieszkańców, natomiast coraz wyraźniej uwidaczniają się cechy podobne, wspólne. Procesy te pozwalają odpowiedzieć na pytanie o to na ile i jakim przemianom ulegała na przestrzeni stuleci tożsamość etniczno-kulturowa społeczeństw i grup społecznych.

Z kolei Halina Pelcowa w artykule *Dialektologia jako nauka i przedmiot dydaktyki* omawia wybrane zjawiska na pograniczu kulturowym: z jednej strony zanikanie gwar (a raczej ich przekształcanie się w nowe elementy językowe), z drugiej jednak – obserwowane w ostatnich kilkunastu latach odradzanie się zainteresowania gwarą jako wykładnikiem tzw. *małej ojczyzny*. Zwrot ku badaniom gwarowym związany jest, według autorki, z wieloma czynnikami: po pierwsze, gwara jest nośnikiem pamięci społecznej i kulturowej i często wiąże się z różnorodnymi przejawami zachowania lokalnej tradycji (odtworzenie lokalnych zwyczajów i obyczajów, nawiązania do dawnych realiów wiejskich, legend, symboli i zachowań magicznych), po drugie – gwara jest elementem kontrastowania nacechowanego pozytywnie przy kontaktach mieszkańców różnych regionów, po trzecie wreszcie – gwara jest nadal obecna w literaturze i kulturze.

Nieco innej problematyce został poświęcony artykuł Katarzyny Konczewskiej pt. *Polacy na Grodzieńszczyźnie. Język. Tradycje. Kultura*. Badaczka omawia w nim sytuację socjolingwistyczną w obwodzie grodzieńskim na Białorusi w oparciu o dane pochodzące z badań terenowych oraz powszechnych spisów ludności. Podczas eksploracji terenowych, których wyniki zostały zaprezentowane w artykule, sławistka wzięła pod uwagę następujące czynniki: terytorialny (w szczególności typ wsi: dawna wieś szlachecka, dawna osada budników mazowieckich, dawna osada chłopów oraz szlachty zaściankowej, wieś chłopów-przesiedleńców), generacyjny (pokolenie najstarsze – pokolenie średnie – pokolenie młode), religijny (wyznaniowy), socjalny oraz poziom wykształcenia respondentów. W wyniku przeprowadzonej analizy autorka wyodrębniła sześć sfer dystrybucji języka polskiego na Grodzieńszczyźnie: kościół, rodzina, organizacje społeczne, szkoła, media, miejsce pochówku.

Książkę zamyka artykuł Zbigniewa Włodzimierza Fronczka pt. *Kraszewski i Niemcewicz*, poświęcony tytułowemu pisarzom, których łączyła miłość do ojczyzny, literatury i Podlasia. W ostatniej części monografii zostały zaprezentowane materiały źródłowe dotyczące Jubilat: powołania do komitetów i rad naukowych, dyplomy i podziękowania, listy gratulacyjne i wyróżnienia oraz zdjęcia dokumentujące ważne wydarzenia naukowe.

Monografia stanowi cenną publikację okolicznościową dokumentującą dorobek i osiągnięcia jednego z najbardziej zasłużonych i cenionych polskich dialektologów, a także prezentującą interesujące materiały, dotyczące badań terenów pogranicznych. Jest adresowana do szerokiego kręgu odbiorców: językoznawców (dialektologów, onomastów, sławistów), etno- i socjolingwistów, historyków, sławistów, a także osób zainteresowanych problematyką pogranicza.

REFERENCES

- Dejna 1951–1953:** Dejna, Karol. *Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 1951–53. [In Polish: Dejna, Karol. *Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 1951–53.]
- Dejna 1957:** Dejna, Karol. *Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny*. Wrocław: Ossolineum, 1957. [In Polish: Dejna, Karol. *Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny*. Wrocław: ZNiO, 1957.]
- Dejna 1973:** Dejna, Karol. *Dialekty polskie*. Wrocław: Ossolineum, 1973. [In Polish: Dejna, Karol. *Dialekty polskie*. Wrocław: ZNiO, 1973.]

Dudek-Szumigaj 2019: Dudek-Szumigaj, Agnieszka, ed. *Language and Culture of the Borderland. A Collective Volume Dedicated to Prof. Feliks Czyżewski on the 45th Anniversary of His Scholarly and Educational Activities*. Warsaw: Stowarzyszenie Współpracy Polska – Wschód, 2019. [In Polish: Dudek-Szumigaj, Agnieszka, red. *Język i kultura pogranicza. Profesorowi Feliksowi Czyżewskiemu w 45-lecie pracy naukowej i dydaktycznej*. Warszawa: Stowarzyszenie Współpracy Polska – Wschód, 2019.]

AGNIESZKA GORAL, PHD

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

 <https://orcid.org/0000-0003-1622-970X>